

Věta a výpověď ve znakovém pojetí jazyka

TOMÁŠ HOSKOVEC

(Festschrift Karlík 2010)

S jubilem jsem se seznámil, vlastně hned jak jsem nastoupil na Masarykovu universitu: právě chystal projekt lingvistické encyklopedie češtiny. Rozčiloval mě tím, že se odmítal bavit o metodologickém rámci, dokud prý nebude jasné, zda na věc vůbec dostane peníze. Peníze dostal, věc vznikla, jednotný metodologický rámec nemá. Já mezitím pochopil, že při současném stavu tuzemské, ba i cizozemské bohemistiky (mám na mysli bohemistiku jak «jazykovědnou», tak «literárněvědnou») a odmítám mezi nimi dále rozlišovat), a to ani když ji vnoříme do přirozených rozšíření jednak slavistiky, jednak obecného jazykozpytu, jednotný metodologický rámec nenajdeš a badatelům nenasadíš, i zařídil se po svém: vlastní monografií, která je nezastřenou bohemistickou provokací. Její první svazek vyjde snad současně s tímto festschriftem. Do jubilemty encyklopedie jsem přispěl jen několika málo hesly a rád přiznávám, že mě ta práce nakonec obohatila mnohem víc, než jsem zpočátku tušil. Jedno z mých hesel znělo «věta a výpověď». Nyní předkládám – starší, ano, moudřejší, nevím, rozhodně však máje lépe jasno – současnou podobu svého porozumění. Je v žánru hesla, jak bych si představoval metodologicky sjednocenou encyklopedii: výklad nemá žádné bibliografické odkazy, neboť je uzavřen sám v sobě; mohl by pouze odkazovat k jiným heslům, což je prostá záležitost vnitřního členění. Zde to řeším inkorporací příslušných pasáží buď do výkladu přímo, nebo argumentační odbočkou, graficky jasně vyjádřenou. Na hlavní hesla, s nimiž je výklad propojen, odkazuji šipkou (→), pojmy výkladově důležité, jež samy hesla buď ani netvoří, či pro svou obecnost představují hesla příliš vzdálená, zvýrazňuji versálkami. Ideální slovník, z něhož toto heslo jakoby vybírám, se přitom netváří, že pojem vznikl *ex nihilo*, pouze je hluboce přesvědčen, že pro «synchronní» výklad pojmu uvnitř výslovně daného vědeckého systému jsou «diachronní» poznámky o jeho genesi a o podobách, jichž individuálně nabýval v jiných vědeckých systémech, irelevantní. Zato, ba právě proto má můj pomyslný slovník vedle hesel pojmovévýkladových ještě samostatná hesla historicko-vývojová, jež v žánru podrobně komentované, a nakořil jen lze, též vyčerpávající bibliografie předkládají proměnlivé motivace a rozličná užití pojmu v jednotlivých historicky doložených pojetích. Takovou práci se zabývám, zde ji však nepředvádím. Ze přitom osobní ortografii propaguju osobní ortografií, je prkotina, jíž si tuzemská bohemistika doufám už všimla a kterou prostě jen bude muset nadále brát na vědomí.

Věta a výpověď jsou ústřední jednotky těch dvou pólů, mezi nimiž lingvistika pracuje, → abstraktního systému jazyka a → konkrétních textů (ty mohou být psané i mluvené, reflektované i spontánní). Je zcela zásadní, aby byly zavedeny navzájem nezávisle: věta se neodvozuje od výpovědi, výpověď se neodvozuje od věty. Jsou JEDNOTKAMI v tom smyslu, že jimi na příslušných pólech poměřujeme ostatní útvary, ÚSTŘEDNÍMI pak proto, že vlastně každý výklad se kposledku odvolává právě na ně.

Výpověď zavádíme jako textovou jednotku ELEMENTÁRNÍ, což znamená, že (i) ona sama je konkrétním textem, (ii) nevykládáme ji jako (sou)účinek menších, ani obecně jiných konkrétních textů, (iii) naopak běžně slouží k tomu, abychom větší konkrétní texty rozkládali do dílčích výpovědí a celek oněch textů pak vykládali jako účinek spolupůsobení takto vydělených částí. Nepožadujeme definitoricky textovou MINIMÁLNOST výpovědi v tom smyslu, že ona sama ještě textem je, leč žádná její vlastní část už není, a to právě proto, že minimálnost textu je z povahy věci problematická (existují úplné texty o jediné slabice, existují textové ekvivalenty v různé míře obcházející jazyk). Pro výklad využíváme u výpovědi právě její elementárnosti, a to jak ve smyslu (iii), zůstáváme-li čistě na textovém pólu, tak ve smyslu (ii), převádíme-li mezi oběma póly.

Větu zavádíme jako systémovou jednotku KOMPLEXNÍ v tom smyslu, že (i) ona sama je abstraktní systémovou jednotkou, speciálně pak → znakem, a (ii) dá se rozložit na části, které jsou též abstraktními systémovými jednotkami znakové povahy. Při výkladu nám věta slouží k tomu, abychom všechny jednotky, jež zavádíme uvnitř abstraktního systému, poměřovali vůči jednomu stejnému. Nepožadujeme definitoricky útvarovou MAXIMÁLNOST věty v tom smyslu, že věta je největší útvar jistých definičních vlastností: potom by totiž znakový útvar abstraktního systému obsahující nějakou větu jako svou vlastní část už sám větou být nemohl; mimo jiné by pak nešlo pojímat jako větu třeba souvětí podřadné. Chceme-li definovat větu jen na straně abstraktního systému, musíme podat definici čistě strukturní, nu a bohatství textové skutečnosti nás nutí po-

stulovat na straně abstraktního systému jazyka i znakové komplexy, jež ze své podstaty strukturní definici věty splňovat nemohou (nejjednodušší příklady uvádíme níže).

Zdůrazněme, že věta má již uvnitř abstraktního systému jazyka zcela konkrétní prosodické rysy, především pak → intonační kontúru. Ta je u věty ve zvukové podobě jazykového systému přítomna explicitě, v psané implicitě. Čteme-li větu byť i potichu, čteme ji vždy s jistým intonačním průběhem. A uvnitř kulturní komunity daného, zde českého jazyka jsme vychová(vá)ni k tomu, abychom větu, jejíž intonační kontúra neodpovídá nepříznačkovému průběhu, implicitě dodávanému, graficky ozvláštnili, ba často raději opsali jinou větou, či přímo několika větami.

Zdávaleka ne každá výpověď je větná, totiž nesená jazykovým znakem o struktuře věty, leč mnoho výpovědí takových přece jen je. Než se pustíme do podrobnějšího výkladu korespondence vět a výpovědí, musíme si vyjasnit následující: Vybavíme-li větu už v systému jazyka komplexním prosodickým průběhem, co má pak větná výpověď jakožto elementární konkrétní text oproti větě, komplexní abstraktní jednotce navíc? Inu jediné to, co má vůbec každá výpověď, větná i nevětná, a co činí konkrétní text konkrétním textem: SITUAČNÍ UKOTVENÍ a ŽÁNROVÉ ZAŘAZENÍ.

Konkrétní text je především KULTURNĚ-SOCIÁLNÍ DANOST: v jistém společenství sdílejícím jisté postoje a hodnoty je něco textem právě proto, že to ono společenství za text uzná. Základní podmínkou je, aby jazykový útvar předkládaný co text dával smysl, totiž aby byl interpretovatelný. INTERPRETOVATELNOST je přitom mnohem širší: interpretovat lze gesto, scénu, obraz, etc., což nám umožňuje přijmout, jako by to byl text, i něco, co vůbec není jazykový útvar; odtud pojem → textového ekvivalentu, znakového útvaru, který není jazykový, leč doprovází jazykové znaky a za jistých podmínek je může dočasně i nahradit. Jako s předpokladem textu zatím skutečně vystačíme jen s uvedenou dvojicí situačního ukotvení a žánrového zařazení, jsouce připraveni výkladový aparát kdykoliv rozšířit, ukáže-li se nezbytné přibrat další kritéria.

Situační ukotvení konkretizuje jazykový útvar do textu tím, že k němu přidává mimojazykové odkazy. Věta *Už přišel?* (všimněme si, že zvláštním grafickým prostředkem zaznamenáváme příznakovou intonační kontúru oproti nepříznačkové, implicitní kontúře zápisu *Už přišel*) se do textu konkretizuje až tehdy, když víme «kdo», «kam», ba dokonce i před kterým «ted» (máme přece *přišel*, nikoliv *přijde*). Uvědomme si, že při různém situačním ukotvení (při různém obsazení trojice «kdo», «kam», «ted») dostaneme z téže věty *Už přišel?* po každé jiný text. Žánrové zařazení pak konkretizuje jazykový útvar do textu tím, že přidává vztahy a postoje, jež vůči tomuto jazykovému útvaru i vůči sobě navzájem zaujímají mluvčí a příjemce. (Žánr jakožto typ literárních textů je jen specifickým užitím tohoto pojetí.) Věta *Znáš ho?* tak vede na zcela různé texty, když ji žánrově zařadíme jako «zjišťovací otázku», «nabídku seznámení», «varování», či «výhrůžku».

Větu tedy zavádíme na pólu abstraktního systému jazyka co komplexní jednotku znakovou. Zavádíme ji jako pole vztahů mezi jednotkami pojmenovávacími. Vztahy jsou → syntagmatické (jedna pojmenovávací jednotka vůči jiné) a → paradigmatické (proměna pojmenovávací jednotky vůči sobě samé při zachování vztahů syntagmatických). Podstatou POLE je struktura KOMPAKTNÍ a OMEZENÁ (putuju-li uvnitř věty po syntagmatických a koordinačních vztazích, můžu v konečném čase projít všechny pojmenovávací jednotky).

Věta takto zamýšlená je ústředním kritériem i pro samo vymezení pojmenovávacích jednotek: pojmenovávací jednotka je pojmenovávací jednotkou jen díky tomu, že se dá ve větě, a to jakékoliv větě, nahradit jinou, přičemž všechny větné vztahy zůstanou zachovány. Pojmenovávací jednotkou je tedy jak výraz *křížem*, cf. *Dala si ruce křížem* vs. *Dala si ruce v bok*, tak výraz *křížem krážem*, cf. *Prochodil ten kraj křížem krážem* vs. *Prochodil ten kraj důkladně*, ne však **krážem*, protože to samo se – při zachování ostatních větných vztahů – ničím nahradit nedá. A byť existuje jednotka *starý*, musíme uznat za samostatnou pojmenovávací jednotkou i *starou belu*, cf. *On o tom ví starou belu* vs. *On o tom ví houby*. Navíc se díky substituci do větného vztahu může pojmenovávací jednotkou stát celá věta, ba i několik vět, cf. *Řekl jsem mu pravdu* vs. *Řekl jsem mu, že s ní chodím a budeme se brát*, stejně jako výraz onomatopoický, cf. *Byla mi okamžitě protivná svým afektovaným vau*.

Na pozadí takto uchopené pojmenovávací jednotky definujeme → lexém jako pojmenovávací jednotku co do větných vztahů minimální, totiž takovou, jakou již nelze vyložit z jiných pojmenovávacích jednotek pomocí větného usouvztažení. Lexémem je tedy jak *křížem*, tak *křížem*

krážem, protože vztah mezi oběma výrazy není větotvorný (on není ani slovotvorný, stejně jako v češtině není slovotvorný vztah mezi *lev* a *levhart*). U výrazu *starou belu* lze postupovat různě: (i) kdo ve svém internalizovaném systému jazyka českého žádný výraz *bela* nemá a nezná, ten *starou belu* řeší jako my zde *křížem krážem*, co samostatný lexém, (ii) pro koho však *bela* lexém je (zvědavý čtenář najde výklad v SSJČ), ten výraz *starou belu* za lexém považovat nemůže, neboť není minimální: jde o dvě pojmenovávací jednotky, *starý* a *bela*, spojené větotvorným vztahem determinace, zde v podobě shodného přívlastku; zvláštní význam tohoto syntagmatu co samostatné pojmenovávací jednotky, ve větě nahraditelné jinými, dokonce monolexématickými pojmenovávacími jednotkami, pak ošetříme výkladovým pojmem → sémická molekula.

Větu jako znak můžeme popsat jedině diferencně. Komplexnost větného znaku se ukazuje být výhodou: nesvádí tak snadno k přístupu referenčnímu, jak se leckdy děje v případě lexémů, především substantivních. Oproti referenčnímu popisu věty cestou formálnělogického modelování, jež značně těžkopádným aparátem dokáže popsat nakonec stejně jen velmi omezený počet větných typů, je diferencní přístup vlastně velmi jednoduchý, a především naprosto universální. Znakovou strukturu dané věty uchopujeme souborem rozdílů, jež existují mezi ní a všemi ostatními systémově též možnými větami. Relevantní jsou přitom rozdíly oproti takovým systémově možným větám, které se od té dané strukturálně liší «jen málo», nejlépe pouze v jednom rysu. Dosavadní zkušenost nám říká, že pro uchopení větného obsahu jsou potřebné tyto typy rozdílů čteris paribus: A) v intonační kontúře, cf. *Už přišel* vs. *Už přišel?* vs. *Už přišel!*; B) v lexikálním obsazení, cf. *Mluvil jsem s Petrem* vs. *Mluvil jsem s Karlem*; C) v syntagmatických vztazích, cf. *Mluvil jsem s Karlem* vs. *Mluvil jsem o Karlovi*; D) v paradigmatických vztazích, cf. *S Karlem jsem mluvil* vs. *S Karlem právě mluvím* vs. *S Karlem mluvit teprve budu* (kde *právě* a *teprve* nejsou lexémy, nýbrž → rématizátory); E) v koordinaci, cf. *Už přišel Petr* vs. *Už přišel/ přišli Petr a Karel* vs. *Už přišel/přišli Petr s Karlem*; F) v apozici, cf. *Karel už přišel* vs. *Karel, vždy dochvilný, už přišel* vs. *Karel našťestí už přišel*; G) v aktuálním členění, cf. *Karel už přišel* vs. *Už přišel Karel*. Tyto typy relevantních rozdílů zapracováváme do → strukturní definice věty.

A jakou roli při všech těchto úvahách hraje výpověď? Roli nejvyššího a zcela objektivního kritéria pro to, co je a co není SYSTÉMOVĚ MOŽNÁ VĚTA, kontrastivní člen diferencního popisu. Systémově možná je každá věta, kterou lze uplatnit v nějaké konkrétní výpovědi. Kdo předvede situační ukotvení a žánrové zařazení tak, aby jistá věta, odvozená v abstraktním systému podle strukturní definice, v nich použita, dala smysluplnou, totiž vůbec nějakou interpretovatelnou výpověď, ten prokázal funkční oprávněnost oné věty. — Uvědomme si, jak těžké je za těchto okolností prohlásit nějakou větu za systémově nemožnou: znamenalo by to ukázat, že nemůže existovat text, ve kterém by se dala uplatnit.

Strukturní definici věty, která má vlastní heslo, zde pouze ve zkratce připomeneme. Zásadní je při ní SOLIDARITA PLÁNŮ VÝRAZOVÉHO a OBSAHOVÉHO: v každém z nich lze vyčlenit jen takové systémové rozdíly, kterým odpovídá systémový rozdíl v plánu opačném. → Intonační kontúru větou (cf. A) popisujeme v plánu výrazovém jako rozdíl v tónovém průběhu mezi slabikami a v plánu obsahovém jako pokyny pro výpovědní (síc!) interpretaci.

Čtyřslabičný průběh |---| je interpretační pokyn pro výpověď nepříznačnou (věta oznamovací; v protikladu k dalšímu nic neříká ani o možném pokračování ani o emočním zaangažování partnera). Průběh |--| je interpretační pokyn “výpověď vyzývá posluchače, aby textově navázal ke stejné věci” (věta tázací), průběh |---| naopak pokynem “výpověď odmítá, aby posluchač textově pokračoval k téže věci” (věta rozkazovací, či lépe snad nařizovací; spíš než větu s imperativem si představujeme suché sdělení «takhle to je, a dost»), průběh |---| je pokynem “výpověď vyzývá posluchače k emočnímu spoluprožití” (věta zvolací). Uvědomme si, že pokyn k výpovědní interpretaci je rysem abstraktního systému, a pokud něco takového zavádíme, nezpronevřujeme se zásadě zavádět větu a výpověď navzájem nezávisle: účelem věty je sloužit výpovědi, návod, jaká ta výpověď má být vzhledem k další výpovědi, či k účastníku výpovědní situace, je právě jen upřesněním oné služby.

Větná prosodie je mnohem bohatší, toto však pro představu stačí. Další relevantní rozdíly (cf. B–G) spočívají v tom, že se ve výrazovém plánu vyčleňují úseky fonematické s jistou oporou prosodematickou (ta pro B–E spočívá především ve slovním přízvuku a v předělech, pro F ve

změně tempa a základního tónu, pro G v přízvuku větěném), jež všechny předpokládají LEXIKÁLNĚ-GRAMATICKÉ PŘEDPOROZUMĚNÍ: vyčleňujeme pojmenovávací jednotku a její větný vztah.

V takto pojatém propojení plánů obsahového a výrazového je základním lexikálně-gramatickým větotvorným aktem predikace. → Predikát, pojmenovávací jednotka aktem predikace nastolená, vstupuje do syntagmatických vztahů k dalším pojmenovávacím jednotkám ve větě, dokáže však tvořit větu i sám o sobě.

V systému českého jazyka jsou pro roli predikátu morfologicky zvlášť disponovány lexémy slovesné. Jen malá část z nich se běžně uplatňuje ve větách o jediném lexému, cf. *Prší. Hoří!* ve smyslu “vypukl požár”, *Táhne* ve smyslu “je průvan”; všechny však jsou v češtině schopny zvláštní úpravy, která z nich monolexématický predikát dělá, cf. *Když se jí, tak se nemluví* (dvě elementární, monolexématické věty *jí se* a *(ne)mluví se*, druhotně spojené nelexématickými výrazy *když – tak*) — problematické zůstává sloveso *je*, kde potenci takové úpravy alespoň naznačuje Poláčkov *Když ono se je vůl...* (*ono* není pojmenovávací jednotka, nedá se nahradit, *vůl* je doplněním predikátu *je*). Od vět tvořených jedině predikátem musíme odlišovat věty, v nichž jsou syntagmatická doplnění predikátu strukturně přítomna, leč potlačena aktuální elipsou, cf. *Přišly už ty výsledky?* – *Přišly* (predikát *přišel* je doplněn lexémem *výsledek*, což se projevuje kongruencí), či vyjádřena morfem slovesným, cf. *Neboj, vrátím se* (predikát *bál se*, jehož dílčí morf *se* zde byl elidován, svým tvarem jednoznačně vyjadřuje, že je doplněn lexémem *TY*, predikát *vrátil se* stejně jednoznačně vyjadřuje, že je doplněn lexémem *JÁ*).

Na predikátu mohou v syntagmatickém vztahu determinace záviset další pojmenovávací jednotky a na těch, opět ve vztahu determinace, zase další. Subjekt je pouze jedním ze závislých doplnění predikátu, od jiných doplnění odlišený jen tím, že je s predikátem morfosyntakticky kongruentní: věta *Sily mu už ubývaly* subjekt má, protože vykazuje kongruenci mezi *ubýval* a *síla*, věta *Sil mu už ubývalo* subjekt nemá, protože kongruenci nevykazuje; zbývá pak nějak jinak zařadit větný člen *sil*. Větné členy závislé na predikátu (determinující predikát) je možné koordinovat v rámci jediné věty (cf. supřa sub E), zato koordinaci predikátů již pokládáme za koordinaci několika různých vět, cf. *Dorazil jsem, obhlédl, zvítězil*.

Větný vztah aktuálního členění, výše uvedený pod G, spolu se zásadou vymezovat všechny pojmenovávací jednotky, tedy i lexémy vzhledem k potenciálu větných vztahů, s sebou přirozeně nese, že za týž lexém považujeme jak výraz *to*, tak výraz *toto*, cf. *Dej mu to* vs. *Dej mu toto*, do jediného lexému ztotožňujeme *mu* i *jemu*, cf. *Dej mu to* vs. *Dej to jemu*, ba že nositele lexému ON vidíme nejen ve výrazu *on*, ale též ve výrazu *přišel*, cf. *On přišel* vs. *Přišel*. Naopak ani *to* ani *on* nejsou lexémy ve větě *To on ani náš pan prezident, profesor, úplně všemu tak úplně úplně přece jen nerozumí*. Výrazy *už, ještě, teprve, právě, jen* interpretujeme nikoliv jako lexémy do věty zapojené, nýbrž jako → rématizátory, výrazy, jež na pozadí tematu vytýkají réma. V rématu přitom může stát jak jediná lexikální jednotka, tak útvar složený z několika jednotek, stejně jako libovolný syntagmatický nebo paradigmatický vztah z lexikálních jednotek izolovaný.

Zvláštní rozměr větné struktury představuje apozice zmíněná sub F. Někdy ji lze chápat jako syntaktický kondensát dvou vět-predikací, cf. *Karel, vždy dochvilný, už přišel*, kde se propojuje *Karel už přišel* a *Karel je vždy dochvilný*, jindy jako hodnotící komentář k celé větě, cf. *Karel našťástí už přišel*, kde se propojuje *Karel už přišel* a “to, že Karel už přišel, bylo/je pro někoho dobré/výhodné/příznivé”; často tyto polohy nelze ani odlišit, cf. *Karel, trouba, už přišel*, kde je možná jak interpretace *Karel už přišel* a *Karel je trouba*, tak interpretace “Karel je trouba, že už přišel” (měl přijít až později, teď nám tady bude překážet).

Víme-li, jak strukturně vypadá věta ze strany abstraktního systému, snadno zavedeme pojem větná výpověď jakožto konkrétní text sestávající z jediné věty situačně ukotvené a žánrově zařazené. Oproti takovéto výpovědi nalezneme v konkrétních textech mnoho výpovědí jiných, nevětných. V kulturním prostředí našeho jazyka platí, že vzorová výpověď v textu alespoň trochu reflektovaném je větná. Ostatně první, co škola dítěti vštěpuje, je právě: odpovídáme celou větou, píšeme v celých větách. Většina nevětných výpovědí jsou větné elipsy. To znamená, že jim rozumíme jen díky tomu, že v konkrétní výpovědní situaci jsme schopni použít jazykový výraz interpretovat jako část jisté zcela jednoznačně implicitní věty, a to část rématickou, cf. *Přišly už ty výsledky?* – *Přišly* (= *Ty výsledky už přišly*) vs. *Včera večer* (= *Ty výsledky přišly už včera večer*). Kupidu jen málo typů nevětných výpovědí je skutečně neeliptických, které dokážeme interpreto-

vat bez předpokladu jednoznačné implicitní věty, cf. *Karle!* (oslovení), *Dobry den* (pozdrav), *Brno – hlavní nádraží* (nápis).

Jazykové útvary, na nichž jsou postaveny nevětné výpovědi, jsou též systémové. Nesplňují struktúrní definici věty v té části, jež se opírá o lexikálně-gramatické předporozumění, i ony však v plánu výrazovém přibírají větnou intonační kontúru. Právě díky ní je vůbec dokážeme identifikovat jako samostatné výpovědi. I morfologická podoba neeliptických výrazů je dána systémem: ve zvoláních *Voda!* (lhostejno, zda ve smyslu “je tady voda, nezahyneme žízni”, či “že-ne se voda, vyplaví nás”) vs. *Vodu!* (“přineste/opatře vodu”, ať už proto, že žízni, nebo že hoří) vyjadřuje nominativ existenci, akuzativ vůli; vokativ *Karle!* (ale i *Vodo!*) zase vyjadřuje, že vytváříme přímý kontakt s jistým jsoucnem.

Útvarové nositele nevětných neeliptických výpovědí třídíme v systému jazyka ad hoc. Výslovně vyřčenou (napsanou) rématickou část větné elipsy vykládáme a popisujeme v neelidovaném celku příslušné implicitní věty. Za VĚTNÝ EKVIVALENT pak pokládáme výraz, který jednu celou konkrétní větu zastupuje buď jako zvláštní réma, v jehož dosahu je jediné rys platnosti či neplatnosti dané věty, cf. *Přišly už ty výsledky?* – *Ano* (= *Ty výsledky už přišly*), nebo jako hodnotící komentář k obsahu oné věty, cf. *Přišly už ty výsledky?* – *Bohužel* (= *Ty výsledky už přišly, a co říkají, je pro nás neblahé*). Na větný ekvivalent se často odvoláváme při rozkladu konkrétního textu do dílčích výpovědí.

Zdůrazněme na závěr, že předvedená korespondence věty a výpovědi je opřena především o rozbor textů reflektovaných. V oblasti spontánních textů, lingvisticky stále ještě málo prozkoumaných, se to hemží útvary, pro jejichž uchopení dosud nemáme adekvátní pojmově-popisný aparát, cf. *A my normálně ne, tam kolem normálně, smích ne, ty vole*.

A poučení pro znakové pojetí jazyka? Znakovou komplexnost věty lze uchopit jediné diferencně. VÝZNAM VĚTY spočívá v tom, co ji odlišuje od všech ostatních vět, systémově též možných, přičemž nejlepší výsledky dává srovnání s větami «jen málo» odlišnými. Apriorní větná struktúra, kterou zde postulujeme, je právě návodem, jak k dané větě efektivně předvádět kontrastivní věty «dostatečně blízké». Žádnou struktúrně správnou větu nelze v systému jazyka odmítnout. Pouze v konkrétních textech se však děje SMYSL. Ten se na struktúru věty velmi ohlíží, leč pouze z ní se nemusí zrodit. Předpokládá zvláštní útvary, do nichž se skládají sématické rysy posbírané často bez jakéhokoli ohledu na větné vztahy a aktualizované, či naopak potlačované za specifických podmínek.

Tak u věty *Karel je na bonbóny* se na základě sématu “životný, nadaný individuální autonomií” u podmětu objeví mezi přísudkem a předmětem (ano, *na bonbóny* je zde předmět) rys “aktivně vyhledává”, zatímco ve větě *Ta piksla je na bonbóny*, kde v podmětu žádný nositel individuální autonomie není, se mezi přísudkem a předmětem vytvoří rys “pasivní dispozice” (ta piksla vedle je na čaj, tak to nepoplet’). U věty *Karel je v práci jen na vaření kafe a kopírování papírů* zase můžeme doložit, že textové vyznění ve smyslu pasivní dispozice (Karel je takový lempl, že se mu nic zodpovědnějšího svěřit nedá) dokonce vede k tomu, že séma “životný, nadaný individuální autonomií” je u Karla potlačeno. A u věty *Ten krejčí je na ženský* (námitka «nespisovnosti» je zde irrelevantní) pak správná lingvistická otázka zní, co v konkrétním textu rozhodne, že se individuální autonomie krejčího aktualizuje, či naopak potlačí, což v důsledku vyzní jako výpověď o krejčího sexuálním apetýtu, či naopak profesní specializaci.

Máme-li pocit, že některé věty jsou srozumitelné «samy od sebe», je to jen proto, že si na základě své dosavadní textové zkušenosti dovedeme pohotově představit komunikativní situace (včetně žánrových charakteristik), ve kterých ony věty, uplatněny jako výpovědi, dávají nám už známý smysl. Braňme se iluzi, že takové jsou všechny věty, či že jen takové věty jsou «správné». Věta je správná jediné svou struktúrou, což ověříme snadno. Pracné je naopak vymyslet text, ve kterém ona věta, ex děfiničiōne nadaná významem, uchopena co výpověď, dá smysl, cf. *A rozdělení zelenou láskou teď bratři smlouvy bez ohledu na sytost okamžiku hlasitě překonají i sebetěžší jezero*. (Návod dáváme v dalších heslech, čili: Pokračování příště.)

SUMMARY

Sentence and utterance in a sign conception of language

Sentence and utterance are defined as the central explanatory units of the abstract system of language and of concrete texts, be they written or spoken, respectively. They are defined in absolute mutual independence. The surrounding sign conception is a strictly binarist one, which makes the meaning of a sentence being described only by negative opposition to other sentences that are system-allowed. The following features are recognized as particularly pertinent to this description: intonational shape, lexical units, syntagmatic relations between and paradigmatic relations of the lexical units, coordination and apposition syntagmata, topic-focus articulation of the whole sentence. The utterance, which is an utterance only due to its interpretable sense, and which – unlike the sentence – is provided with a situational anchorage and a genre classification, serves as the only criterion for a sentence to be system-allowed: any sentence, that in a particular utterance makes interpretable sense, is a good sentence in accordance with the system.

IDENTIFIANTS BIBLIOGRAPHIQUES

Vyšlo ve sborníku *Karlík a továrna na lingvistiku. Prof. Petru Karlíkovi k šedesátým narozeninám* (ediderunt Aleš Bičan et alii), pp.190–199, Masarykova universita, Brno 2010. Kolektivní počin, na nějž v předmluvě narážím, je *Encyklopedický slovník češtiny* (ediderunt Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová), Lidové noviny, Praha 2002. Vlastní počin v předmluvě zmiňovaný je monografie *Formální morfologie litevštiny ve funkčním popisu jazyka*; sepsaná je dávno, dosud nevyšla (2017).